

FILOZOFSE KONOTACIJE HRVATSKOG REALIZMA

Ljerka Schiffler

O svoj složenosti fenomena hrvatskog realizma kao književnog pravca, odrednicama i značajkama njegovog stilsko–tematskog sklopa, proučavanim na paralelnim planovima književno–teorijskom, te književno–povijesnom, estetičkom i poetičkom, o pitanjima periodizacije (protorealizam, realizam) (I. Frangeš, Flaker, I. Šicel, Z. Posavac), naravi, karaktera i svojevrsne tipologije (idealistički realizam, racionalni realizam, intelektualistički, religiozno–etički i dr.), sl., odnosi spram naturalizma, nadalje monografskih obrada pojedinih značajnih njegovih predstavnika, svjedoče rezultati književne i filozofske historiografije i zamašna literatura. Interpretativna složenost, razlike u čitanjima, pogledima i obzorima, pristupima i metodologijama, elaboriranja niza problema, pomažu upravo u sagledavanju sveg bogatstva i strukturiranosti tog fenomena. Formule realizma nalazimo tako već i u razdobljima hrvatskog narodnog preporoda kao i u romantizmu, pa valja imati na umu kako je riječ o idejnom kontinuitetu. Pripreme hrvatskog realizma sumjerljive su onomu što se događa osamdesetih godina 19. stoljeća — riječ je o idejnom kontinuitetu. Očituje se to i na planu filozofske refleksije.

Od razdoblja skromnih začetaka priprave filozofijskog rada sredinom i drugom polovicom 19. stoljeća (F. Rački, Gj. Stj. Deželić, J. Stare, Lj. Vukotinović, I. Dežman, V. Babukić, A. Veber Tkalčević, J. Stadler i dr.), program poticanja filozofijskog mišljenja i intenziviranja filozofskog života nastavit će se u posljednjim desetljećima, te na razmeđu stoljeća. Kako djelo preporoda još nije

dovršeno, ustvrdit će Franjo Rački 1885. g., a godinu dana poslije toga, u svojoj *metafizičnoj raspravi, Zadnja bića*, Đuro Arnold će zapisati:

»Razvoju i dozoru nazora mudroslovnih hoće se po tom vremena, a za to vrijeme valja da se trajno ogrievaju na sunčanom žaru mnogih pronicavih umova i raznih naroda«¹

O tom razvoju i dozoru filozofijskog mišljenja svjedoči opus samog Gj. Arnolda, ali i Franje pl. Markovića, Alberta Bazale, Antuna Bauera, Ante Kržana, Josipa Stadlera, profesora Filozofskog i Bogoslovnog fakulteta. Doprinosi su to pojedinačno koji djeluju na razmeđu stoljeća, stvarajući u ozračju već jasno koncipirane *filozofijske težnje, filozofijskog nastojanja* na razmeđu stoljeća.

Da podsjetimo: godina smrti Augusta Šenoa godina je i znamenitog rektorskog govora Franje pl. Markovića, estetičara, kritika i pjesnika, autora »Filozofijske struke pisci onkraj Velebita u stoljećih XV. do XIX.«, povijesni datum jer se tim govorom polažu osnove hrvatske filozofske historiografije, sa sviješću o tomu kako, prema riječima F. Markovića, »samo onaj narod, koji si je stekao domovinu misli, prisvojio je sebi čvrsto i svoju tvarnu domovinu«. Markovićeve će se ideje realiziranja duševnih težnji naroda, izgradnje hrvatske nacionalne svijesti (posebice tradiranjem duševne baštine kao temelja vlastite kulture i njene kritičke refleksije) nastaviti u ozračju općih kulturnih i društvenih zbivanja, posebice novih struja mišljenja u domaćim i općeeuropskim okvirima. *Filozofijska težnja* postat će jednom od bitnih smjernica kulturnog duha, života i kritičke prosudbe za F. Račkog, A. Vebera Tkalčevića, S. Zimmermanna. Ne u smislu receptivnog prenošenja ideja zapadnjačke kulture i njenog pukog upijanja kao modela ili ideala (pojam spužve), nego kreativne uloge filozofije koja utječe u život naroda, u izgradnju njegove samobitnosti, samosvojne sadašnjosti i pretpostavke njegovog povijesnog opstanka (*filozofijska dinamika*, prema V. Dvornikoviću, za razliku od *filozofijske statike*). Pojam je to *narodnog bića, narodne duše*, ideje *nacionalne filozofije* u Alberta Bazale, *duševnog života naroda*, njegove *duševne svijesti* ali ne *populistički* razumljene, odraz koje jest na svoj način i literatura, njena društvena i politička uloga i zadaci na reformiranju pojedinca i društva u cjelini:

»Literatura, osobito lijepa, mora biti odsjev duševnoga života narodnjega, izljev političkoga osvjedochenja i kulturnih reforama, te mora nastojati, da se to osvjedochenje, ta potreba reforama razširi i u one krugove, u onu masu, koja nije tiem proniknuta, kojoj to nije poznato. Tako će se, malo po malo

širiti svijest narodna i onuda gdje je nema; razbistriti će se pojmovi koji nisu svagdje jasni i upoznati će se potrebe, kojih svagdje ne dopuštaju, a ipak su nužдне...«²

Duša naroda istoznačnica je vlastite svijesti o imenu, jeziku, običajnoj predaji, povijesti kao *raison d'être* naroda, eksplicite izražena primjerice kod A. Tresića Pavičića, u njegovim radovima širokog tematskog raspona (književnog, estetskog, etičkog, kao i političkog i kulturno-prosvjetnog), od pitanja o budućnosti Hrvatske, starčevićanstvu, do napisa o zadacima znanstvenih zavoda i društava itd.) i nastojanju afirmiranja nacionalne filozofije u krugu čovječanstva. U tom smislu govori i S. Zimmermann o *intelektualističkom, racionalnom realizmu*.³ Filozofija o razdoblju hrvatskog realizma izraz je životnog sadržaja i nositelja ideja: ona je to »duševno sredotočje čovjeka«, o komu govori F. Marković, ali i mnogi drugi autori, razumijevajući pod tim *filozofiju života*, proklamirano jedinstvo srca i uma, u znaku starčevićanske formule, »ja znanost života štujem«, a ne kao zaokruženi sustav. Valja nam se stoga složiti s gledištima Miroslava Šicela i Dubravka Jelčića i pogledu poimanja odnosa filozofije i fenomena hrvatskog književnog realizma. Upravo je međutim ovo razdoblje značajno za razvoj i oblikovanje povijesti hrvatske filozofije.

Otvaranjem Sveučilišta i uvođenjem filozofije u kulturni život Hrvatske i potvrđivanjem njene uloge u prosvjetnom životu bit će »položeni prvi temelji narodnoj filozofiji« (S. Zimmermann), *Duh filozofijskog nastojanja i filozofijskog rada*, prema Albertu Bazali⁴ pokazat će se odlučujućim na povijesnom putu k samoosviještenosti vlastitog mišljenja, razvoju umstva i počecima kritičkog samostalnog rada,⁵ kako će S. Zimmermann okarakterizirati djelo A. Bauera. Uvođenjem filozofije u život naroda, oživotvorenjem filozofijske težnje u Hrvata (»sebi osvojiti filozofiju«), kao jednog od zadataka novoosnovanog Kraljevskog sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, 1874. g., obilježen je početak stjecanja prava hrvatskog naroda na kulturno i duhovno sudioništvo u zajednici europskih naroda. Omogućio je to program filozofijskog studija i obrazovnog sustava, uključujući tu posebice značajnu zadaću sustavnog i cjelovitog istraživanja i proučavanja domaće filozofijske tradicije i suvremenosti. Paralelno s time odvija se i rad na stvaranju hrvatskog *filozofijskog nazivlja*, rad na *jeziku filozofije*. Propituje se odnos jezika kao egzistencijalne i esencijalne kategorije, i mišljenja, rad na stručnom nazivlju pojedinih znanstvenih disciplina. Nastavljena je enciklopedijsko-leksikografska djelatnost. A. Šenoa vidi potrebu izdavanja jedne

pučke hrvatske kronike za maleni narod kao što je to hrvatski, politički i ekonomski ugnjeten i obespravljen:

»cijela društva svakako mogu uspješnije raditi nego pojedinci. Ne bi li se mogla naša Matica, da joj krvca opet nešto oživi, dati na izdavanje popularne enciklopedije za puk, u veoma jeftinim svescima?«⁶

Toj zamisli izdavanja nacionalnih biografskih leksikona pridružit će se i drugi, Đuro Deželić, Bogoslav Šulek, Ivan Filipović, a rezultati će biti prvi pokušaj izdavanja hrvatskog biografskog leksikona Milana Grlovića (1852–1915), »Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća u tri sveska (Zagreb, 1898–1900), građa za biografski leksikon koju prikupljaju Velimir Deželić i Vatroslav Jagić, počeci rada na »Hrvatskoj enciklopediji«, priručniku sveobćeg znanja« (1884. g. osječki profesori Ivan Zoch (1856–1921) i Josip Mencin (1856–1900), objavljena dva sveska (A–G, Osijek, 1887–1890), te pojava »Pedagoške enciklopedije« (1895).

Uza sve skromnosti filozofskog rada, kao i prosvjetnog, materijalno ekonomskih i drugih teškoća⁷ ovo razdoblje upravo potvrđuje u kojoj je mjeri hrvatska filozofija bila dionikom duhovnog pokreta civiliziranog svijeta (I. Kršnjavi),⁸ faza, struja i pravaca europske filozofije 19. stoljeća, duhovnih uzora i utjecaja, prožimanja »tuđe filozofije« (Đ. Arnold), posebice u znaku misaone baštine njemačkog idealizma u prvoj trećini stoljeća (Kantova kritička metoda) te reakcije i zazora spram spekulativne metafizičke filozofije u zadnjim desetljećima stoljeća. U prilog tome govori obilje prijevoda engleske, francuske i njemačke filozofske literature, prirodnoznanstvene, sociološke i pravno–povijesne (Taine, Proudhon, Herbart, Lotze, Buchner, Moleschot, Hackel, Mill, Spencer, Hartmann, Nietzsche, Rousseau, Voltaire, Schopenhauer). Sve to međutim neće ugasiti sve prisutnije nastojanje da »ne usahnu samorodne i samosvojne klice« znanosti i filozofije, kako piše F. Marković, »da se ne podjarmimo pod koji inorodni smjer filozofijski«.⁹

Potvrđuju to djela filozofskih pisaca koja se pojavljuju posljednjih desetljeća 19., ali i kasnije, početkom 20. st., primjerice Gj. Arnolda (*Zadnja bića*, 1888, *Etika i poviest*, 1879, *Filozofija, prirodne nauke i socijologija, Riječ u prilog metafizici*, Zagreb, 1899, *Jedinstvena hrvatska narodna kultura*, »Glas MH«, IV, 1909, 10, str. 73–76), A. Bauera (»*Teodiceja*«, 1892; »*Područje materijalizma*«, 1889; »*Opća metafizika ili ontologija*«, 1894), J. Stadlera, Đ. Basaričeka, J. Posedela (*Empirička psihologija*, 1822).

Pišući o mjestu i ulozi filozofije u razdoblju dominacije prirodnih znanosti, Gj. Arnold upozorava na naličja kulturnog i znanstvenog stoljeća, na opasnosti sve veće specijalizacije i uskog zatvaranja, jednostranosti, koje prijete znanosti i vode na stranputicu cjelokupnu europsku duhovnu naobrazbu i kulturu, zbog gubitka zajedničke osnove svih znanosti. Tu osnovu u stanju je osigurati jedino filozofija. Njen je ugled međutim, kaže dalje Arnold, u svom nastupnom rektorskom govoru, 1899. g., pod djelovanjem novih struja počeo sve više opadati, izgubivši univerzalno značenje pa se ona, piše Arnold,

»... u osamdesetim godinama ovoga stoljeća pričinjala već nekom visokom umirovljenom ličnosti, koju istina svatko na ulici pozdravlja, ali i dalje bježi, da ga ne ustavi.«¹⁰

I dalje dijagnosticirajući stanje u znanostima, dalekosežno će Arnold upozoriti:

»Pojedine se struke sve više razilaze i manje razumiju poput rudara, koji u posebnim rovovima, a bez zajedničke osnove rade (...) Ako taj proces još jedno stoljeće potraje, mora se evropska duševna naobrazba tako ukočiti, da će ukočenosti svojom nadmašivati ukočenost kinezkoga mandarinstva (...) da znanost ne stigne sudbina gradnje babilonskog tornja, kod koje jedan čovjek nije razumio govor drugoga.«¹¹

Vraćanje ugleda filozofije i njene uzvišene zadaće bit će pretpostavka duševnog oslobađanja naroda, »duševne emancipacije hrvatskog naroda«, kao i svih naroda koji su nakanili stvoriti »samostalnu civilizaciju da sačuvaju svoj individualitet proti tuđemu uplivu«, kako piše A. Šenoa.¹²

U tom smislu nalaze svoje mjesto i studije i rasprave o europskoj filozofiji ali i hrvatskoj filozofskoj baštini. Tako Milivoj Šrepel piše o Aristotelovoj poetici, o Ciceronu, Spenceru, Schopenhaueru, ali istodobno i o starim hrvatskim latinistima, Franjo Marković o hrvatskim filozofskim piscima, o filozofijskom radu Ruđera Josipa Boškovića (1887–1888), Jakša Čedomil o Nietzscheu, A. Tresić Pavičić svoju studiju o Leibnizu, A. Bauer o metafizičkom sistemu W. Wundta.¹³ Na cjelovito filozofsko obrazovanje utjecali su ništa manje i prijevodi djela pedagoških pisaca. »Didaktika« Komenskog, »Nauk ob uzgoju« Spencera, misli o uzgoju Montaignea, Rousseaua, Locka, Rabelaisa.

Filozofija se profilira kao pozade razdoblja hrvatskog književnog realizma i kao bitna sastavnica kulture, uz književnost, školstvo, prosvjetu, institucije, što S. Zimmermann vidi

»Kao svjestit zadatak, od koga zavisi naše pravo na međunarodno kulturno članstvo po narodnoj individualnosti i samosvojnosti«

u svojoj analizi filozofskog rada Antuna Bauera i duhovne klime njegova razdoblja.¹⁴ Otud razumljivi i nimalo romantični Zimmermannov zaključak, svagda aktualan, o dignitetu filozofije (i njenih etičkih ideala) razdoblja u kojem se polažu temelji filozofijskog rada. U svojoj raspravi Zimmermann će upozoriti:

»Od izvjesne filozofije može zavisiti, da li će u narodu prevladati paraziti i druge duševne mizerije, ili heroji uvjerenja; da li će životom naroda pokretati amoralni tipovi, koji u sebi nose materijalističku filozofiju, ili će mu filozofija dati snagu, da do kraja izdrži u borbi za opstanak i na pravdi osnovano uređenje života.«¹⁵

Isto stajalište zastupa već i Franjo Marković, uočavajući

»vezu prosvjetnog, društvenog i državnog života s *filozofijskom težnjom*... S nedostatkom filozofijske težnje ujedno se nahode i nedostaci društvenih i državnih prilika«.¹⁶

Ali istodobno ukazuje i na opasnosti preuzetnog uveličavanja filozofije:

»Doduše uza svu filozofiju i najprosvjetljeniji narodi još se svađaju i biju.«¹⁷

Učitane u kontekst idejnih borbi i polemika osamdesetih godina o odnosu filozofije i naravoslovnih znanosti, filozofije materijalizma i kršćanski obilježene filozofije (neoskolastika), reakcije na spekulativnu filozofiju kao i na empirijsku struju materijalizma (i težnje za povratkom filozofije u središte znanosti), ove Zimmermannove riječi izgovorene na Strossmayerovim danima nauke i umjetnosti tridesetih godina našeg stoljeća, odnose se na značenje filozofije kao oživotvorenja duhovnih vrijednosti, smislenosti tih oživotvorbi kako u povijesti mišljenja, tako i za sudbinu pojedinca i čitavoga naroda.

Neki od središnjih pojmova fenomena hrvatskog književnog realizma, ideje istine (formalne, materijalne), ljepote, spoznaje, pravde, slobode, sreće, prirode, zbilje i stvarnosti, iskustva, duše, mašte i imaginacije, najposlije života samog, i njihovo mjesto, da ne kažemo simplificirano »primjena«, posjeduju i svoju filozofsko–teorijsku dimenziju. Tu podrazumijevamo prije svega svjetonazor pisaca, filozofa ali i književnika i zajedničku im teorijsku strukturu, idejni filozofijski temelj ukorporiran u književna djela razdoblja. Na tim će se idejama i

principima izgrađivati svijest 19. stoljeća o potrebi i značenju duhovnog usavršavanja i u tom okviru afirmirati uloga i značenje *filozofijske težnje* kao suodrednice društvenog i državnog života naroda, i ne samo intelektualne zadaće nego i etičke i narodne dužnosti, kako to formulira Franjo pl. Marković u svom uvodnom predavanju k »Logici«, održanom još 1875. godine.

U raznolikosti mišljenja i shvaćanja, pogleda i usmjerenja (polemike Bauer–Šulek, Iblerova kritika Šenoe i Arnolda), očigledna je promjena idejnih orijentacija. Analizirajući primjerice značajke filozofijskog nazora »uzor–pjesnika« Andrije Palmovića, kojem »pripada najodličnije mjesto u novijoj hrvatskoj pjesničkoj književnosti«, Jovan Hranilović razmatra odnos između materijalizma i pjesništva i pita o smislu pjesništva uopće, »u vieku tobožnje pozitivne znanosti«. Hranilović ističe pritom:

»ima pjesništvo svoju veliku zadaću baš danas, kad bi materijalizam hotio zatrti carstvo ideala i ideja, koje vode i uzdržavaju sviet pod mudrim okom stvoritelja, da ne posrnu u tmini, kojom bi ga neodoljivo krupni materijalizam obavio«. ¹⁸

Pomak prema znanstvenim interesima, prirodnim, povijesnim i društvenim znanostima, u području filozofije rezultirat će materijalizmom, filozofskim pravcem koji se zasniva na realnom promatranju života, i koji na temeljna pitanja filozofije uopće, što sam ja, što je svijet nalazi odgovor ne u ideji ili supstanciji, u duhu ili u volji, nego u pojmovima tvari i sile. O razlikama mišljenja, pogleda i stajališta o realizmu i materijalizmu kao »najidealnijoj stečevini 19. vieka«, ¹⁹ svjedoče polemike posljednjih desetljeća stoljeća koje se vode oko temeljnih filozofskih (metafizičkih) problema, života, duše (mehaničke materijalne sastavnice čovjekova bića, odnosno spiritualne supstancije, principa znanja i mišljenja), shvaćanja svijeta, duha i prirode, te oko pitanja temelja, a onda i metoda i načela znanosti i filozofije, njihovih razlika i posebnosti. Ne navodi stoga bez dubljega razloga J. Hranilović u spomenutoj studiji o Palmovićevoj poeziji Engelovu raspravu iz 1883. o Goetheu i Du Bois–Raymondu, prihvaća njegovo stajalište:

»Ne dokazuje li svaki napredak znanosti, tobožnje spoznaje naravi, da je današnja znanost već najbližoj generaciji: jučeranjom ludošću? Nije tuj mjesto razvijati veliko pitanje, na koliko su stečevine znanosti najplemenitijoj jezgri čovjeka: njegovu čuvstvovanju, njegovom moralnom savršenstvu, privriedile, i da li se današnje čovječanstvo u svom srcu sretnijim ćuti, nego pred tisuću

godina, kako bi mu to zvijezde znanosti rado utuviti. Ali na neki način riješilo je već čovječanstvo prepor među znanjem i čuvstvom, među naravoslovcem i pjesnikom: čovječanstvo divnom brzinom zaboravlja imena tobožnjih dobročinitelja i prosvjetitelja, ali velikom vjernošću čuva ime jednostavnoga pjesnika popjevaka ili ime slikara.«

Hranilović zaključuje:

»To neka upamte oni, koji bi kod nas htjeli tobožnjim nimbom učenosti patamni svjetlo poezije, zaboravljajući, da je hrvatsko pjesništvo utrlo put današnjoj prosvjeti Hrvatske.«²⁰

U hrvatskoj filozofskoj misli javljaju se odjeci pravaca i tendencija europske filozofije, kao što je to senzualizam, idealizam, pesimizam (Schopenhauer), također problematika i drugih znanosti kao što je psihologija (empirijska i spekulativna) i pedagogija (rasprave o činjenicama duševnog života, činjenicama svijesti i zbiljnosti, o ulozi mašte, estetičkog i etičkog odgoja, odgoja volje i uma). Teze materijalizma i evolucionizma (dominantan herbartizam, nastavljanje na problematiku darvinizma, Brusina, Šrepel) teorijska su osnova prirodnih znanosti, ali i društvenih znanosti, one se profiliraju i u estetskoj teorijskoj svijesti, u teorijskom corpusu estetičkih teza hrvatskog književnog realizma.²¹ J. Pospíšil će tako primjerice ustvrditi:

»Naše se stoljeće ne bez razloga zove realističkim. U svakoj po gotovo struci ljudskoga znanja i umjetnosti proviruje realizam. Pedagogija, koju Herbart nazivlje znanošću i ujedno umjetnošću, ne može takogjer da se otme struji realizma.«²²

Materijalističke će teze poslije razdoblja realizma poprimiti u filozofiji osnovnu značajku pozitivizma. Idejne borbe i polemike krajem desetljeća vode se za i protiv smjerova materijalističkog evolucionizma, determinizma, monizma, dualizma, panteizma, biologizma, oko pitanja gnoseologije i noetike, mogućnosti istinske spoznaje supstancijalnog i pojavnog, bića i svijeta činjenica, tvarnog i duševnog, ili onog što u istinu jest i onog što može biti, između područja znanja i čuvstva, umskog i osjetilnog, srca i razuma — između teorijske, odnosno razumske spoznaje zbiljske istine i osjetilne spoznaje idealnih vrijednosti. Područje metafizike i empirijsko–fiziološke psihologije, prirodne filozofije, filozofije povijesti i filozofije religije, s jedne strane, i prirodne znanosti (pitanja odnosa vjere i znanosti,

istine i znanosti), predmeta rektorskoga govora dr. Ante Bauera, 1906. g.,²³ koja doživljava puni svoj zamah, s druge, uporišna su mjesta pitanja o izvorima i metodama spoznaje koja stoje u središtu zanimanja. Tako jedni zastupaju stajališta subjektivizma, drugi objektivizma. Prisutna su i nastojanja da se filozofija strukturira po mjeri znanosti i izdvoji iz spekulativne sfere, tragajući za egzaktnom znanstvenom istinom. Pokazuju to djela, polemički spisi i rasprave u periodici. Razlažući načela i bit materijalizma, B. Šulek preispituje filozofske i prirodnoznanstvene koncepcije Buchnera, Moleschota, Haeckela, Schulzea, suprotstavljajući se »nimbusu sveznanstvena« vremena. Valja stoga biti oprezan i u opsegu područja materijalizma i u protivnom taboru, razborit, i prije svega kritičan: »Trebalo da se okani svakoga dogmatizma«, upozorava Šulek, poimanja materijalizma kao jedinog sustava ljudskog znanja i jedine istine, u čemu vidi upravo nedostatak materijalizma. On se slaže sa Schulzeom, kako »materijalizam nije ni u mom okolišu načelom bića, nego načelo istraživanja; nije *sustav*, nego pravilo metode«.²⁴ Posebno će Šulek upozoriti na pogreške etičkog materijalizma, opasnosti oživotvorena načela »apsolutnog samozivstva«, egoizma, i afirmirati vrhovna načela kršćanske etike, kao protuteže teorijama materijalizma. Polazeći od praktičkih, a ne filozofskih razloga, kojima se, kako smatra Bauer, rukovodi Šulek u svojim ispitivanjima načela materijalizma, Bauer će svoju kritiku Šuleka, »akademika i doktora filozofije«,²⁵ zaključiti kako ovaj ne pobija senzualizam i materijalizam, nego piše apologiju materijalizmu, ne razlikujući evoluciju u materijalističkom i antimaterijalističkom smislu, i kako ne uspijeva opovrgnuti teorijske zasade materijalizma, što mu je, kako naglašava Bauer, bila namjera. Konačno, zaključuje Bauer, Šulek zapravo uopće nije pisao o pravom području materijalizma, nego o kritičkom empirizmu. Isto tako Bauer smatra neprihvatljivim i njegova razmatranja odnosa materijalizma i etike, dva, prema Baueru, suprotna pojma. Ta i mnoge druge polemike ukazuju na razlike u mišljenjima, teorijske i metodološke naravi. Uz promišljanja o odnosu ideala i zbilje, empirije i metafizike, prirodne nauke i filozofije (fenomena života, životne sile, gibanja i dr.) javljaju se i neka ne posve nova nastojanja za izmirenjem svih grana mudroslovlja, kao i filozofije i prirodne znanosti, iskustvene i doživljajne znanosti, prema Đ. Arnoldu, i uza svu različitost njihovih putova, ističe se njihova sveza, međuzavisnost u istraživanju i spoznaji prirode; i prirodne znanosti i filozofija, naime, operiraju apstraktnim pojmovima, vrste su spoznaje.²⁶ Filozofija se koristi rezultatima prirodnih znanosti a ove se oslanjaju na filozofiju:

»Upravo zato nadopunjuju se toli liepo grane filozofijske i znanosti prirodoslovne. Jedne i druge nastoje zajednički razkriti prirodu: ove tumačeći pojave njezine, one tražeći tim pojavom zadnje uzroke.«²⁷

U svom nastojanju da nađe protutežu dominantnoj materijalističkoj struji stoljeća, protivnoj svakoj metafizičkoj spekulaciji, jedino rješenje na to pitanje Arnold vidi, u okviru vlastitog promišljanja nedostataka moderne kulture, u široj dimenziji filozofije i njenu postavljanju u samo središte naučnog sistema znanosti (»preinake rečenoga pravca«, materijalizma, prim. Lj. Sch.), time u afirmaciji *sveopćeg filozofijskog duha*, naime »da se filozofija stavi opet u središte čitavoga naučnoga sistema znanosti«.²⁸

Traganje za temeljima jedinstva principa kauzalnosti i teleologije, prirode i zbilje, vjere i znanosti, veze idealizma i realizma — idealnog realizma i realnog idealizma, u području društvenih i političkih znanosti, nalazi svoj analogon i u filozofskim promišljanjima — u preispitivanju samog pojma znanosti (kako bi se primjerice u konačnici mogla tumačiti i polemika Bauer–Šulek). Može li znanost svojim zakonima, uopćavanjem svojih načela, primjerice, pozitivnom analizom psiholoških činjenica, spoznati pojave i posljednje uzroke, razjasniti tajanstveno biće čovjeka, njegov život, stvarnost i istinu, shvatiti čovjeka i ljudsko djelovanje, možemo li postići izvjesnost, doći do konačnih zaključaka?

I da zaključimo:

Pojam filozofijske težnje što ju je inicirao F. Marković, pitanja filozofije, prirodne znanosti, filozofije povijesti, etička i estetička problematika, u filijaciji P. Rački, A. Starčević, A. Veber, A. Kržan, Lj. Dlustuš i niz drugih, svoje će kvalitativno novo značenje poprimiti u razdoblju hrvatske Moderne, i u prvim desetljećima ovoga stoljeća u ideji nacionalne filozofije. U svemu potvrdit će se Markovićev sud i dalekosežnost njegova značenja kako samo onaj narod *koji je stekao domovinu duhovnu može zadržati i svoju domovinu tvarnu*.²⁹ Neki problemi koji se javljaju u obzoru hrvatskog realizma, odnosi znanosti i filozofije, znanosti i umjetnosti, znanosti i politike,³⁰ jezika i mišljenja, filozofije i filologije, pojam nacionalne filozofije i njene samobitnosti, pitanja kriterija pri kategorizaciji *znamenitih* hrvatskih filozofa, pitanje terminologije, jezične specifičnosti, također i hermeneutike, samo su neka od niza pitanja. Ona ostaju otvorena, i bit će tematizirana u narednim godinama kao nova potreba mišljenja. To ujedno ostaje i jednom od zadaća proučavanja hrvatske filozofske historiografije.

BILJEŠKE

¹ Đ. Arnold, *Zadnja bića. Metafizička rasprava*, Predano u sjednici filozofičko–juridičkoga razreda JAZU, dne 17. studenoga 1886, v. Rad JAZU, knj. 93, Zagreb, 1888, str. 105–134.

² *Literarna pisma. Piše jih nekoj gospođi Desiderius*, »Sloboda«, Sušak, 20. XI, 1881, br. 139. (»Listak«)

³ S. Zimmermann, *Joseph Geysler i philosophia perennis*, Ljetopis JAZU za g. 1938/39, sv. 52, str. 194.

⁴ A. Bazala, *Filozofijski portret Franje Markovića*, sjednica Razreda juridičko–filozofičkoga od 5. julya 1921.

⁵ U našoj hrvatskoj filozofskoj literaturi Bauer je prvi s ovom raspravom dokumentirao kritičko shvaćanje novovječne filozofije (»Wundtov metafizički sustav«, prim. Lj. Sch.), usp. S. Zimmermann, *Bauer kao filozof*, op. cit., str. 113.

⁶ A. Šenoa, *Naša književnost*, u: *August Šenoa*, »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 36, str. 47.

⁷ »Mi nemamo ni velike prosvjete, ni slobode, ni jedinstva, ali imademo liepe zametke i prosvjeti i slobodi i jedinstvu, u našoj književnoj i političkoj povjesti«, stoji u programatskom uvodnom članku »Hrvatski narode« prvog broja časopisa »Novi Vijek, List za književnost, znanost i politiku«, Spljet, 1987.

⁸ I. Kršnjavi, *Zapisci iza kulisa hrvatske politike*, knj. I, Zagreb, 1986, str. 208.

⁹ F. Marković, *Logika*, usp. »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, 35–36, 1992, str. 250.

¹⁰ *Filozofija, prirodne nauke i sociologija (riječ i prilog metafizici)*. Govor nastupajućega rektora dra. Đure Arnolda, Govori izrečeni dne 19. listopada 1899. kod instalacije rektora za školsku godinu 1899/1900. u Kraljevskom hrvatskom sveučilištu Franje Josipa I, Zagreb, 1899, str. 23–42.

¹¹ Ibid.

¹² A. Šenoa, *Naša književnost*, ibid.

¹³ Dr. Antun Bauer, *O metafizičkom sustavu Wundtovu* u tri nastavka u Radu JAZU, knj. 127, Zagreb, 1896, knj. 132, Zagreb, 1897, knj. 144, Zagreb, 1900.

¹⁴ *Akademik dr. Stjepan Zimmermann: »Bauer kao filozof«*, Ljetopis JAZU za g. 1937/38, sv. 51, Zagreb, 1939, str. 108.

¹⁵ S. Zimmermann, *Bauer kao filozof*, op. cit, str. 109.

¹⁶ F. Marković, *Logika*, v. »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, 35–36, 1992, str. 218.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ J. Hranilović, *Pjesme Andrije Palmovića*, »Balkan«, 1886, 21, str. 334.

¹⁹ M. L–v, *Pesimizam*, »Balkan«, 1886, 13, str. 206.

²⁰ J. Hranilović, *Pjesme Andrije Palmovića*, »Balkan«, br. 21, 1886, 1. XI, str. 332.

²¹ Z. Posavac, *Estetički nazori hrvatskog realizma*, Rad JAZU, knj. 16, Zagreb, 1978, str. 263–400.

²² J. Pospíšil, *Fantazija prema uzgoju*, Školski Vjesnik, Sarajevo, 1986, str. 522.

²³ *Vjera i znanost*. Inauguralni govor rektora dra. Ante Bauera, Zagreb, 1906.

²⁴ B. Šulek, *Područje materijalizma*, Rad JAZU, knj. 92, Zagreb, 1888, str. 45.

²⁵ *Bogoslav Šulek filosofije doktor etc. kao filosof i polemik na osnovu njegove antikritike »O području materijalizma«* nacrtao dr. Ante Bauer kr. sveučilišni profesor, Zagreb, 1890.

²⁶ V. djela o Arnoldu, B. Despot, *Filozofija Gjura Arnolda*, Zagreb, 1970; Z. Posavac, *Arnold kao estetičar u kontekstu kontroverza hrvatske Moderne*, Zagreb, 1996.

²⁷ Gj. Arnold, *Zadnja biča*, Rad JAZU, knj. 93, 1888, str. 108.

²⁸ Đ. Arnold, *Filozofija, prirodne nauke i socijologija*, op. cit.

²⁹ F. Marković, *Logika*, v. »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, op. cit, str. 249.

³⁰ Ante Starčević 1869. g. u svom napisu o Jugoslavenskoj Akademiji, »Hervat«, 1869, sv. IV, str. 254–261, raspravljajući o odnosu znanosti i vlada i njihovih svrha, u kontekstu konkretne političke stvarnosti, razgraničuje ta dva područja i njihove istine, upozoravajući: Muži koji se dadu na znanosti neka nerade ni za vladu ni proti vladi, nego neka istraživaju, razjasnjuju i razširuju istine znanosti. A od vlade stoji da li će se ona timi istinama koristiti ili će ih propustiti, zanemariti.«, usp. Ante Starčević, *Izabrani politički spisi*, Golden Marketing, Narodne Novine, Zagreb, 1999 (prir. i uv. studiju napisao P. Barišić).